

О. О. РАДЧЕНКО

ОЗНАКИ, ЧИННИКИ ТА МОДЕЛІ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Охарактеризовано та узагальнено ознаки, чинники та моделі легітимації системи органів публічної влади країни як одного з ключових факторів державотворення.

Ключові слова: легітимність, легітимація державної влади, державне управління.

We characterized and generalized symptoms, factors and patterns of legitimation of the public authorities of the country as one of the key factors of the state.

Key words: legitimacy, legitimation of government, public administration.

Численні теоретичні підходи до визначення моделей легітимності, напрацьовані суспільними науками, як правило, є нічим іншим, як уявленням про ідеальні типи (моделі), які в реальному житті фрагментарно реалізуються в політичних системах. Усі описані типи легітимності взаємозалежні і створюють основу легітимації влади в суспільстві. Важливе значення для розуміння процесів легітимації державної влади має виділення ознак та чинників легітимності.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю подолання в умовах політичної системи України процесів делегітимації державної влади, які стрімко розгортаються впродовж останніх років. Виходом має стати обрання такої моделі легітимності, які відповідатиме ціннісним орієнтирам суспільства та дозволить провести реформи, потрібні українській державі.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить про те, що до сьогодні первинною залишається класифікація типів легітимності, створена М. Вебером. Необхідно також відзначити роботи щодо типологізації легітимності Д. Істона, Д. Гелда, Ж. Шабо. Серед вітчизняних дослідників увагу зазначеному питанню приділяли Є. Бистрицький, О. Висоцький, С. Рябов, Є. Цокур. Російська політична наука представлена вагомими напрацюваннями щодо кореляції моделей легітимності та політичних режимів А.-Н. З. Дібірова, роботами В. Чіркїна, О. Фетисова.

Однак вивчення вказаних джерел дає підстави стверджувати про відсутність єдиного підходу в науковій літературі стосовно класифікаційних ознак легітимності та визначення її моделей. Більше того, можна говорити про недосконалу термінологічну вивіренисть, оскільки в наукових працях йдеться про типи (М. Вебер), рівні (Д. Істон), джерела (О. Шабров, Є. Цокур), моделі (А.-Н. З. Дібіров) легітимності тощо, проте фактично описуються одні ті ж характеристики концепту легітимності. Безперечно, політична наука та наука державного управління потребує уніфікації теорії легітимності з метою вироблення єдиного науково підходу до проблематики.

Мета дослідження полягає в установленні на підставі виділення чинників та ознак легітимності оптимальної моделі легітимності, реалізація якої в нашій державі створить умови для поширення демократії.

Як уже зазначалось, сутнісні характеристики легітимності мають різні трактування в роботах закордонних дослідників. Будемо виходити з того, що модель легітимності – це результат взаємодії чинників суспільно-політичного життя та практичної реалізація процесів легітимізації.

Моделі легітимності, виділені М. Вебером, базуються на типах соціальної дії. Під соціальною дією вчений розумів особливості, прийоми людської поведінки в різних життєвих сферах, результатом якої постають усі соціальні відносини та інститути. Види соціальної дії М. Вебер виокремив, виходячи з мотивів, які покладаються в основу дії та визначають її. Дія, вмотивована виключно усвідомленим, раціональним інтересом, в якій присутня заздалегідь визначена мета, а спосіб її досягнення передбачає раціональні інструменти (математичні, технічні, інші наукові знання, правові норми тощо) є цілераціональною, та вважалась М. Вебером вищим видом соціальної дії. Якщо чинником дії є усвідомлена віра у визначенні етичних, естетичних чи релігійних ідеалів, це – ціннісно-раціональна соціальна дія. Емоційно-чуттєву мотивацію покладено в основу афективного типу соціальної дії; традиційний вид соціальної дії передбачає дію внаслідок звички, несвідомого наслідування встановленим стереотипам поведінки [3].

Отже, виходячи з типів соціальної дії, М. Вебер виділив традиційну, харизматичну й легальну легітимність. Можна сказати, що вчений зробив свою класифікацію відповідно до методології ідеальних типів, надавши статистиці владних відношень ідеалізоване тлумачення. У його концепції владні відносини позбавлені внутрішньої динаміки, а кількість моделей легітимності не співпадає з кількістю виділених типів соціальної дії.

Чинниками легальної легітимності є цілераціональна дія, підкорення встановленим законам як народом, так і правлячими суб'єктами владних повноважень. Політична система є легітимною, поки всі її суб'єкти дотримуються формалізованого закону, легальна легітимність спріється на раціональну бюрократію – ідеальну бюрократію, описану М. Вебером. Учений усвідомлював, що ідеальна бюрократія суттєво відрізняється від існуючої.

Традиційна легітимність базується на таких чинниках, як віра у святість і законність з прадавніх часів установлених правил і влади та на традиційній соціальній дії. Традиційна легітимність характеризується незначною роллю формального права, перевагою такого чинника, як особиста вірність керівникові з боку підлеглого. Принципи традиційної легітимності в сучасних умовах використовуються для формування іміджу політиків як спадкоємців національних традицій [2, с. 160].

Протилежністю традиційній моделі легітимності є харизматична легітимність, чинниками якої є афективна соціальна дія, емоційно обґрунтована

залежність від надзвичайних якостей правителя (харизми), чинником прийняття рішень є ірраціональні мотиви. Треба відзначити, що саме харизматична легітимність цікавила М. Вебера найбільше, це пов'язано з політичним життям Німеччини в кінці XIX ст. і політиці Бісмарка. Крім того, цінністю, яку М. Вебер ставив понад усе, була не демократія чи особисті свободи, а національна велич. Харизматичний авторитет вождя для М. Вебера був порятунком від царини бюрократії [1, с. 565–567].

Хоча йдеться про моделі легітимності, слід зауважити, що вона має ознаки, більш притаманні безперервному процесу, а не станові. Зокрема, йдеться про постійну дію факторів, які як зміцнюють легітимність влади, так і послаблюють її. Виходячи з чинників, покладених в основу моделі легітимності, існують фактори, які найбільш загрозливі для кожної моделі. Проблема харизматичної моделі легітимності полягає в необхідності постійно демонструвати небуденні якості харизматичного лідера, або компенсувати їх послаблення ефективністю управлінських рішень. Раціональна легітимність найбільш вразлива через критичне ставлення до правових норм, навіть самих досконалих. Традиційна легітимність руйнується будь-якими змінами встановленого порядку.

Якщо в основу моделей легітимності, виділених М. Вебером, покладено типи соціальної дії, то Д. Істон визначав моделі легітимності, виходячи з джерел легітимності, якими є структура, ідеологія, особисті якості. Хочемо наголосити, що, аналізуючи чинники та ознаки легітимності, треба пам'ятати про термінологічну невизначеність, про яку вже зазначалось. Часто в літературі йдеться про джерела легітимності як про синонім чинників легітимності. Д. Істон виділи такі моделі легітимності: структурна, ідеологічна, персональна [5]. Сам вчений називав свій поділ типами легітимності, А.-Н. З Дібіров зазначає, що типи, виділені Д. Істоном, насправді є рівнями легітимності [1, с. 98].

Частково запропонована Д. Істоном класифікація моделей легітимності розширює типологію М. Вебера, зокрема шляхом знаходження моделі легітимності, яка відповідає ціннісно-раціональному типу соціальної дії. Йдеться про ідеологічну легітимність, чинником якої є переконання громадян у вірності цінностей, на яких засновано політичний режим; в обґрунтованості режиму або походження й розподілу владних ролей. Чинником ідеологічної легітимності є суспільний ціннісний консенсус.

Структурна легітимність заснована на переконаннях громадян у тому, що існуюча структура інститутів політичної системи є оптимальною, а їх функціонування забезпечене правильним розподілом повноважень. Структура політичної системи має ключове значення у прийнятті та реалізації владних рішень, вона зумовлює ефективність діяльності політичної влади, а сама ефективність є одним з важливих показників, на підставі якого громадяни формують думку про режим у цілому.

Персональна легітимність заснована на вірі громадян у персональні якості правлячих суб'єктів і здатність цих суб'єктів максимально ефективно

використовувати наявну в них владу. Логічно, що персональна легітимність передбачає наявність системи постійних оцінок діяльності політичної особи з боку громадян, яка проводиться на основі базових цінностей і норм, які поділяють громадяни і які поєднують їх з існуючим політичним режимом. Політична влада зазвичай персоніфікована, тому авторитет влади дорівнює авторитетові політичного лідера, що представляє її. В авторитарних режимах персональна легітимність може перетворюватись на культ особистості, проте і в демократичних режимах наявні елементи персональної легітимності, але в більш виражених проявах [5].

Безперечно, можна знайти багато спільного в моделях М. Вебера та Д. Істона. Так, синонімічними є персональна та харизматична легітимності, структурна та раціональна легітимність. Проте є і відмінності. Наприклад, Д. Істон вважав, що масову підтримку в рамках персональної легітимності можуть отримати лідери, які не мають надзвичайних якостей (харизми).

Факторами делегітимізації для ідеологічної моделі легітимності є загострення соціокультурних відмінностей у політичній системі, що руйнує ідеологічний консенсус; для структурної легітимності – конфлікти під час здійснення владних ролей, (наприклад, прагнення однієї гілки влади підкорити собі іншу); для персональної легітимності – невідповідність особистісних характеристик лідера з роллю, яка на нього покладена.

Наводячи моделі легітимності М. Вебера та Д. Істона, ми розкрили класичний підхід до типології легітимності, який у подальшому було поглиблено представниками політичної науки.

Д. Гелд визначав моделі легітимності, ґрунтуючись на варіантах легітимізації влади, серед яких: згода під погрозою насильства; традиційна легітимність; згода в силу апатії; прагматичне підпорядкування, тобто підтримка за для особистої вигоди; інструментальна згода, тобто даний режим може служити інструментом реалізації ідеї загального добра; нормативна згода та ідеальна нормативна згода. Д. Гелд вказував, що в реальному житті нормативна згода є лише політичним міфом, а типовим є змішання різних варіантів не повністю легітимних типів, що особливо проявляється саме в перехідні періоди розвитку держави та суспільства [6].

Представник історичної та соціологічної наук Г. Ферреро виділив монархічну та демократичну моделі легітимності. У своєму духовному заповіті, праці “Влада” (Potere). Він відзначив, що принцип легітимності влади є гарантією дотримання соціального миру між владною меншістю та підвладною більшістю.

Показовим є поширення теоретиками анархізму та ліворадикальними французькими філософами думки, що природа державної влади є нелегітимною, оскільки державна влада несумісна з вільною людською волею (М. Бакунін, П. Кропоткін, Ж. Прудон А. Глюксман, Л. Гольдман, Б. Леві). Для відновлення природного порядку суспільство повинне прагнути до звільнення від будь-якої державної влади, а регулятором суспільних взаємин має стати добровільна кооперація та самоврядування. Проте треба зважати на той факт, що самоврядування є теж формою управління.

Якщо припустити, що основними рівнями легітимності державної влади є державна влада як явище, інститути державної влади та процедури їх формування, суб'єкти, що персоніфікують інститути державної влади, а також політика конкретних суб'єктів, їхньої програми та дії, то можна виділити такі чинники легітимності державної влади:

- політична культура суспільства;
- прагнення державності як форми соціально-історичного буття;
- наявність неписаного публічного права: моральності, звичаїв тощо;
- наявність конституції та офіційного публічного права.

Також у літературі зустрічається такі моделі легітимності, як демократична (західна) і вождистсько-плебісцитарна (східна). Пріоритет дотримання прав і свобод людини є основним фактором демократичної легітимності, також до чинників належать виборність усіх центральних органів влади народом, рівноправності всіх політичних сил, що діють у рамках закону. Така модель легітимності є результатом довгої соціокультурної еволюції, під час якої гуманістичні принципи рівності, справедливості набувають рис сталого способу життя. Чинником вождистсько-плебісцитарної легітимності є формально демократична підтримка лідера, партії або (та) армії, уявлення про особливе призначення режиму шляхом мобілізації зусиль народу задля економічному та соціального розвитку [6].

А.-Н. З. Дібіров вбачає чи не основним чинником легітимності державної влади політичну культуру суспільства: “саме в політичній культурі слід шукати підґрунтя того чи іншого режиму, коріння тиранії, тоталітаризму, лібералізму і демократії” [4, с. 213]. Науковець виділив такі моделі легітимності: авторитарно-примусову (притаманна авторитарному політичному режиму), ідентифікаціо-есхатологічну (притаманна мобілізаційному політичному режиму), вірнопіддану (зустрічається в консервативному політичному режимі), утилітарну (притаманна ліберальному політичному режиму), раціональну (поширена в демократичному політичному режимі).

Політолог Ж.-Л. Шабо визначає такі моделі легітимності: демократична, її фактором є волевиявлення підлеглих громадян; технократична – чинником є уміння панувати; онтологічна – відповідність влади універсальним принципам людського і соціального буття та ідеологічна. Демократична модель ґрунтується на таких чинниках, як колегіальний спосіб прийняття рішень, урахування волі більшості, дотримання прав і свобод людини. Демократична легітимність на практиці, як правило, доповнюється іншими моделями, перед усім технократичною, провідним чинником якої є рівень професіоналізму і компетентності тих, хто перебуває у влад та приймає управлінські рішення, оскільки лідеру не достатньо отримати підтримку виборців, необхідно продемонструвати ефективну управлінську діяльність. Розуміння ідеологічної легітимності Ж.-Л. Шабо або подібне до поглядів Д. Істона. Найбільш складним є онтологічна модель легітимності, оскільки йдеться про відповідність політичної

влади об'єктивному порядку, який реалізується в людській, соціальній дійсності як продовження порядку, встановленого в космічній позалюдській діяльності. Йдеться, власне, про те, що існування будь-якої політичної системи є виправданим до тих пір, доки вона не вступає у протиріччя з універсальними законами розвитку природи і суспільства [10].

Теоретична проблема моделювання легітимності влади співіснує з практичною проблемою легітимізації влади, оскільки залежить від моделі легітимності. Як емпіричні ознаки моделі легітимності можна виділити:

- рівень примусу, який влада використовує задля реалізації своєї політики;
- наявність або відсутність спроб позбавити суб'єктів влади повноважень незаконним шляхом;
- наявність або відсутність масових акцій громадянської непокори, а також масштаби такої непокори;
- достовірні результати виборів, референдумів, соціологічних опитувань;
- рівень корумпованості влади.

Легітимізація влади базується на чинниках, які є виявленням наявної моделі легітимності. Можна виділити:

- інтегративний чинник, який свідчить про наявність у суспільстві ідейної основи, яка здатна консолідувати суспільні групи;
- чинник відповідності, який вказує на відповідність правомочності системи влади уявленням громадян та їх очікуванням;
- чинник стабільності, забезпечує сталу та відтворювану систему організації державної влади;
- чинник ефективності, визначає формування і реалізацію державної політики, що задовольняє потребам населення;
- чинник персональної підтримки, що впливає на легітимізацію через популяризацію особистості політичного лідера.

Також у науковій літературі виділяють такий чинник, як ефективність комунікаційних технологій, які застосовує влада з метою легітимізації та наявність дієвих механізмів взаємодії влади з громадськістю.

Певним чином з визначенням чинників і моделей легітимності можна пов'язати теорію С. Ліпсета, який зазначав, що легітимність є містком між культурними чинниками і інституційними перемінними та виділив три рівні легітимності:

- ідеологічний, в основі якого покладено ціннісні орієнтири суспільства;
- правовий, який унормовує панування правлячої еліти;
- етичний, який визначається відповідністю дій влади очікуванням населення [7].

Отже, за С. Ліпсетом чинниками легітимності є ідеологія, право, мораль. Допоміжним чинником є ефективність влади, під якою розуміється передусім економічна складова. С. Ліпсет разом з однодумцями вважали, що нестабільність нових демократичних режимів полягає в поєднанні низької легітимності та низької ефективності.

Погоджується з такою точкою зору С. Ліпесета С. Хантингтон, який все ж вказує на її перебільшений песимізм. Він зазначає, що в демократичних державах легітимність правителів зазвичай залежить від того, наскільки вони відповідають очікуванням ключових груп виборців, тобто від віддачі, яку ті отримують. Легітимність політичної системи залежить від процедур, здатності осіб, що мають виборче право, обирати собі правителів шляхом виборів. Зрештою правителі, що перебувають при владі, припиняють ефективну діяльність, утрачають легітимність, отримують поразку на виборах і відбувається перехід влади. Утрата правителями функціональної легітимності призводить до переутвердження процедурної легітимності системи [8, с. 62].

Український дослідник Є. Цокур вважає за можливе класифікувати легітимність (отже, виявити її моделі) за комбінованою ознакою, яка враховує джерела легітимності та суб'єкта легітимізаційного процесу; він виділяє такі види легітимності:

- традиційну, що реалізується завдяки волі народу (освячена традицією спадкова влада визнається громадянами та підтримується ними);
- традиційну, що спіється на особисту волю лідера (лідер апелює до традицій спадкової влади, проте застосовує силові методи легітимізації);
- харизматичну;
- раціональну, що забезпечується суспільною підтримкою;
- раціональну, що реалізується завдяки існуванню державного карального апарату.

Відповідно, чинниками легітимності можна вважати:

- наявність традицій існування політичної системи та її інститутів;
- особисті харизматичні риси політичного діяча;
- дотримання демократичних норм і процедур формування органів влади;
- приведення у відповідність законодавства та системи державного управління до політичних реалій;
- успішне здійснення державної політики, підтримка законності та політичної стабільності [9, с. 98].

Можемо відзначити, що у наведеній вище роботі, як і в багатьох інших, йдеться про адаптування ідей М. Вебера.

Типологізація та аналіз чинників і моделей легітимності на підставі аналізу праць зарубіжних і вітчизняних учених, на нашу думку, дає можливість виробити основні підходи до вирішення суто практичних проблем політичного буття України. Легітимність як довіра адресована видимим механізмам і інститутам влади – Президенту, Парламенту, Уряду. Хоча насправді легітимність державної влади визначена складною системою чинників, зокрема діяльністю бюрократичного апарату, законодавчою практикою, організацією виборчого процесу тощо.

Досвід минулого століття свідчить про те що, політична інженерія значною мірою може нівелювати недоліки економічних і соціологічних умов демократій

у молодих державах [8, с. 278–281]. Взаємозв'язок між функціональністю, ефективністю та легітимністю – це площина рівня демократичної культури суспільства, яка визначається передусім тим, як політичні лідери реагують на неможливість вирішення тієї чи іншої проблеми. Сталість демократії залежить від здатності суспільства вбачати різницю між режимом і правителем, а також від здатності політичних еліт спільно вирішувати проблеми суспільного розвитку, а не використовувати їх з метою отримання власних політичних дивідендів. Для вироблення оптимальної моделі легітимності, реалізація якої в нашій державі створить умови для поширення демократії, слід звертатись не тільки до ідеальних конструкцій, запропонованих на початку ХХ ст., а й до аналізу політичних практик інших країн, що перебувають у подібних умовах. Тенденція, за якої легітимність сильніше за закон, навіть якщо закон, що спрється на зброю та примус, повинна стати сигналом для суб'єктів владних повноважень про необхідність пошуку компромісу з іншими політичними силами.

Література:

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон ; общ. ред. и предисл. П. С. Гуревича. – М. : ИГ “Прогресс” – “Политика”, 1993. – 608 с.
2. Вебер М. Соціологія. Загально історичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
3. Вебер М. Типы господства / М. Вебер. – Режим доступа : http://socioworld.narod.ru/text/history/web_gosp.html.
4. Дибиров А.-Н. 3. Теория политической легитимности : Курс лекций / А.-Н. 3. Дибиров. – М. : РОССПЭН, 2007. – 272 с.
5. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Политология : хрестоматия ; сост. М. А. Василик, М. С. Вершинин. – М. : Гамарики, 1999. – С. 319–331.
6. Политология. Учебник для вузов / под. ред. В. А. Ачкасова, В. А. Гугорова. – М. : Высш. обр., 2010. – 692 с.
7. Липсет С. Размышления о легитимности / С. Липсет. – Режим доступа : http://sbiblio.com/biblio/archive/lip_rasm.
8. Хантингтон С. Третья волна: демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 368 с.
9. Цокур С. Особливості визначення та типологізації джерел владної легітимності / С. Цокур // Наукові праці. – 2009. – Т. 110. – Вип. 97. – Політологія. – С. 95–99.
10. Шабо Ж.-Л. Основные типы легитимности / Ж.-Л. Шабо. – Режим доступа : <http://jim-11.narod.ru/stat/shabo.htm>.

Надійшла до редколегії 06.03.2013 р.